

نقد وتحليل نقش زن وجايگاه او در رمان سوشون اثر سيمين دانشور

ا.م.د. ثائر فضل عيسى

thaer8008@gmail.com

جامعة سومر / كلية التربية الاساسية

الملخص

پژوهشگر در آين مقاله، سعی می کند نقش زن و انعکاس آن را در رمان سوشون توسط نویسنده ایرانی سيمين دانشور نوشته است، بررسی می کند. جنبه های زياد در اين رمان مورد بررسی و تحقيق از ناقدان قرار گرفت چونکه اين اثر موضوع های و محتوای فراوان دارد. سوشون به موضوعات اجتماعی، به ویژه تصوير زنان، اقتدار مردان و نگرش های مختلف زنان می پردازد. دانشور انواع مختلفی از زنان در اين اثر ايجاد کرد و به هر يك از آن ها فرصت داد تا در حرکت چرخ رویدادها، و در فعاليات مختلف شرکت کند.

علیرغم چندگانه بودن شخصیت های داستانی در اين اثر، نویسنده شخصیت خانم زری را برجسته ترین و فعال ترین از همه انتخاب کرد، زیرا اين زن قهرمان به نویسنده شباهت داشت. در اين مقاله دیده می شود که بیشتر زنان آموخته شده اند و عنصر فعال هستند و به قول دیگر، زنان رمان در يك حال نمی مانند بلکه همیشه در حال پیشرفت و به اوج دیگرگون ورشد شدن فکری می رسند. در صفحه های اين اثر، تصوير زنان ایرانی را با شکوه تر و درخشان تر می بینیم علیرغم از رنج و درد زندگی تلخ را که همواره می کشند. بالاخره زن سوشون به نمادی از چالش، استقامت و خودآگاهی دیده می شود.

در خلاصه می گویم، سوشون متعلق به مکتب واقع گرایی اجتماعی است و در صفحات خود قضایا جامعه شرقی را که زنان تمرکز اصلی آنها هستند، در بر می گیرد. بنابراین پژوهشگر سعی می کند نقش مختلف زن را به شکل روشن پیدا کند و امید دارد که اين مقاله تحلیلی راهی برای رسیدگی به مشکلات ذاتی جامعه شرقی باشد.

کلید واژگان سوشون: ، رمان ، و بررسی نقد زن ، ، دانشور سيمين

Criticism and analysis of the role of women in the novel Soushun

by Simin Daneshwar

Thaer.Fadhel.Essa.

University of Sumer \ Collage of Basic Education

Abstract

The researcher in the novel of the writer of the Iranian SiminDaneshvar showed the image of the woman and its social dimensions and this novel has received criticism and analysis, because it is a rich novel meaning and far-sighted, because of its role in addressing the inferiority of women and highlighting their avant-garde qualities as an educated, well-known, and responsible.. Etc. This study aims to present these dimensions and images, and to be serious and to create a theme for a creature full of emotions and full of emotions and sensations stage. Although there are many fictional personalities in this effect, the personality of Ms. Zery was the most prominent and most active among all, she is the well-informed champion and the actor, and in turn, the narrative events reach their climax and their real deeds and stored memory, we see the image of Iranian women suffering to endure and tolerate the suffering, it has become the character of the research role, and a clear mirror, through which to perceive the realistic image of Eastern, which is against the restrictions, and raises slogans and declares the sweeping revolution against masculine power, and the prevailing conditions, which were negative, heavier and restricted its freedom, And make them trapped, he lost behind the angry habits and traditions the researcher found many of the images, and the most prominent of them in a critical way a nation, including that this analysis is a way to address the problems that are in our eastern society.

Key words: suoshun, novel, shorSiminDane,woman

بیان مسئله

- نقد و تحلیل رمان شووشون چیست؟
- آیا سیمین دانشور می توانست صورت زن و نقش وی را در رمان شووشون منعکس می کند ؟ و آیا این رمان جز از مکتب رئالیسم می باشد؟
- آیا رمان شووشون وقایع ملت ایران در دوران محدود از قبیل سیاست، اشغالگری، تفاوت طبقی ، فساد جامعه، احتکار و ... منعکس کرده است؟

- ايا زن ایرانی عنصر فعال وموثر است يا نه؟ وچطور می توانست روبرو سلطت مرد سالاری مواجهه کند؟

هدف پژوهش

نگارنده در این مقاله تلاش می کند به نقد وتحليل نقش زن در رمان سووشون اثر سیمین دانشور پرداخته می شود تا می تواند نقش وی را در جامعه شرقی تبیین کند. اتفاقاً هدف اصلی از این مقاله نقش زن واوضاع وی را در مهم ترین زمینه های زندگی مطرح می کند.

نوع پژوهش

این مقاله در حوزه پژوهش های توصیفی ، تحلیلی می گنجد. نگارنده سعی می کند دقیق ترین جزئیات رمان را در این حوزه ادبی به خوبی به تصویر می کشد تا می تواند نقش زنان را در رمان سووشون تبیین وتحليل نماید

پیشینه ی پژوهش

تا اکنون پژوهش مستقلی درباره نقد و بررسی نقش زن در رمان سووشون اثر سیمین دانشور انجام نشده ولی می توان گفت که بسیار از پژوهش ها به موضوع های مختلف ومضامین رمان سووشون پرداخته شده است که بارزترین آن ها عبارتند از کتاب ، مقاله وپایان نامه هستند. مهمترین آن ها اشاره می شود : معصومه صادقی با عنوان پایان نامه خود " بررسی وتحليل تأثیر آشنایی با ادبیات کلاسیک فارسی در داستان نویسی معاصر با نگاهی به رمان های سووشون 1391. مقاله دیگر در این مورد انجام شده است : با عنوان " : تحلیل بینامتنی داستان مار ومرد سیمین دانشور . " چنانکه علی جانی وهمکاران مقاله درباره رمان سووشون نوشته اند که با عنوان " تحلیل اسطوره ای رمان سووشون با نگاه به تأثیر کودتا 28 مرداد 1332 است

المقدمة

تناول الباحث في رواية سووشون للكاتبة الإيرانية سيمین دانشور ، دور المرأة وصورها المختلفة بشكل نقدي تحليلي . وقد حظيت هذه الرواية ، بالنقد والتحليل ، لكونها رواية غزيرة المعنى وبعيدة الافق؛ لما لها من دور بمعالجة دونية المرأة وابرار صفاتها الطليعية كمتقفة، ومتعلمة، ومسؤولة... الخ. وتهدف هذه الدراسة لطرح تلك الأبعاد والصور ، وأيجاد ثيمة لمخلوق ممثلي بالمشاعر الجياشة والاحاسيس المرهفة.

بالرغم من تعدد الشخصيات الروائية في هذا الاثر، الا أن شخصية السيدة زري كانت هي الابرز والاكثر نشاطابين الجميع، فهي البطل العليم والعنصر الفاعل وبدورها تصل الاحداث الروائية لذروتها، وبأفعالها الواقعية وذاكرتها المختزنة، نشاهد صورة المرأة الايرانية وهي تعاني المكابدات وتحتمل المعانات، فقد اصبحت تلك الشخصية، مدارا البحث، ومراة صافية، نبصر

من خلالها الصورة الواقعية للمرأة الشرقية، التي تنتفض ضد القيود، وترفع الشعارات وتعلن الثورة العارمة ضد السلطة الذكورية، والاضاع السائدة، التي كانت عب سلبياً، اثل كاهلها وقيد حريتها، وجاعل منها حبيسة، قابعة خلف غضبان العادات والتقاليد المتوارثة.

لقد وجد الباحث كثيراً من الصور التي تحتاج لتحليل، فتناول ابرزها بأسلوب نقدي املاً منه ان يكون هذا التحليل سبيل معالجة لمشاكل متأصلة في مجتمعنا الشرقي. وقد اعتمد الباحث على المنهج الوصفي التحليلي في بحثه مستندا على الشواهد التي تم اعتمادها من المصادر المتوفرة

مقدمه

دانشور مشهورترین نویسنده ایرانی در زمینه نوشتن داستان در دوره پس از جنگ است. وی " سال 1300 در خانواده ای مرفه و تحصیل کرده به دنیا آمد. دکترای ادبیات فارسی را به سال 1328 از دانشگاه تهران گرفت. دوره ای زیباشناسی دانشگاه استنفورد کالفرنیا را نیز گذراند ("غلامحسین دی بیزارگی، 1386، ص 76). در سال ۱۹۵۰ با نویسنده بزرگ جلال احمد ازدواج کرد. دانشور داستان و رمان های زیادی نوشت که برجسته ترین آنها) جزیره سارگاردانی (و) ساریان سارگاردان (است).

دست به را خود شهرت یک درجه نویس رمان یک عنوان به سووشون رمان نوشتن با وی گرفته نظر در ایرانی یافته توسعه هنری رمان برای مدلی عنوان به رمان این زیر آورد، ادبیات های رمان مهمترین از یکی سووشون. (149 ص 1381 سبانلو، علی محمد). شد. گسترده محبوبیت خود، ادبی رواج و شهرت دلیل به است شده نوشته تاکنون که است فارسی مورد رمان این کند، چنانکه رمان این شود، می گفته که همانطور و، است کرده کسب ای را فارسی ادبیات آن بواسطه تواند می که چشمی مانند لیلا) است و پژوهشگران ناقدان توجه می نگاه

سیمین دانشور با روح شعری و حس ظریف او متمایز شد، که بیشتر احساس ها او در خفایا شخصیت های داستانی خود منعکس می شود. وی با قهرمانان خود یک اعتقاد و تفکر هستند که همه آماده هستند تا ابتلا، درد ورنج و اتفاق دادن ناگهانی را تحمل کنند. نویسنده نمی توانست احساس درونی او را پنهان کند وی از هرچه شد بزود هیجان می زند. بیشتر ناقدان اتفاق دارند که حوادث رمان مزبور، تجربه های شخصی نویسنده است که وی می توانست از رویداد رمان به عنوان راهی برای دستیابی به هدف مورد نظر خود استفاده می کند، زیرا رمان سووشون فرصتی ارزشمند برای آشکار کردن هویت نویسنده و بررسی ایده های حاصل از محیط فرهنگی و اجتماعی که در آن زندگی می کرد، به او ارائه داد (ناصر نیکوباخت و همکاران، 1393، ص 19).

سووشون رمانی متعلق به مکتب واقع گرایی اجتماعی است. بیشتر شخصیت های آن وجود ملموسی دارند و خوانندگان از ماجری های وقایع می تونند جزئیات زندگی روزمره را به شکل دقیق و روشن درک می کنند. بنابراین، این اثر ارزشمند واقعیت های زندگی جامعه، و در خصوص زنان را به شکل صادقانه تجسم می دهد. این رمان به زنان توجه بزرگ می دارد، که باعث می شود شخصیت های زن از شخصیت های مرد بیشتر باشند (لیلیا قاسمی واکیر، ۱۳۹۳، ص. ۱۲۴)

رمان با یک رویداد اجتماعی آغاز می کند، که معایب جامعه سرشاز از فساد، تباهی، مفاخره شدن و تفاوتی طبقاتی شامل می کند. نویسنده جزئیات مراسم ازدواج دختر حاکم شیراز، با دقت زیاد به تصویر می کشد و می توان از این وقایع فساد طبقه حاکم و انگلیز را مشاهده کرد. برجسته ترین شخصیت ها رمان یوسف و همسرش، خانم زری هستند که هر دو به عنوان نماینده، روایتگر آگاه و شخصیت های اصلی رمان هستند. همچنین رمان شخصیت های شرقی و غربی دیگر، از جمله: ماک ماهون، عمو جان، عزت الدوله، خدیجه، خانم فاطمه، خان کاکا، خسرو، رستم، سهراب خان، زینتکر، شخصیت های انگلیز و خارجی، افسران و سربازان، اجیران هندی و دیگران وجود دارد.

خواننده وقتیکه ما جراهای رمان را می خواند، با تعدادی از مختلف بحرانی روبرو می کند. در این وقایع دیده است که شهر شیراز از دست غریبه ها و بیگانگان ویران می شود. آتش خراب زمین پاک را می سوزاند و هرچه جان و نما دارد کشته می شود. بسیاری از مشکلات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی را بر دوش ملت بی حيله بار می کند. در نتیجه طبقه ای اکثریت مردم فقیر و تهیدستی و یک دیگر طبقه ثروتمند ایجاد می شود. بالاخر نوعی از فئودالیست ها، سرمایه داران، فرصت طلبکاران و همکاران با انگلیسی، مانند صاحبان زمین، کسانی که در موقعیت های ارشد هستند، و کسانی که به انگلیسی نزدیک هستند، ظاهر می شوند

دانشور در رمانش اشاره کرد که هر زمان که دنیا تاریکی شدیدتر و تیره تر می شود، به قهرمانان رمان یوسف و خانم زری توجه می کند و نقش آن ها را به عنوان آرزوی ملت می داند. زری به آموزش مردم و تقویت عزم نسبت به رویارویی و ایستادن در برابر بی عدالتی، سبک تر از نور ظاهر می شود. نویسنده مسئله بحران روایتی به حادثه غم انگیز مرگ یوسف ختم می کند، که باعث افتخار خانم زری می شود، وضعیت او را از حال به حال دیگری تغییر می دهد. به معنای دیگر می توان گفت زری از یک زن صلح آمیز که تمایل به آمان و امنیت دارد به یک مبارز انقلابی تبدیل می شود که فکر رهبری و تلاش های بسیج سازی دارد و در غیاب شوهر شهیدش بار مسئولیت را تحمل می کند

ومی توان از جمله نقش زنان ذکر می کنیم

دگرگونی زن از وضعیت سستی به حال دیگری

زنان در ایران فرهنگ و آداب خاصی با ارزش و اعتبار دارند که تفاوت زیادی با همتای خود در کشورهای شرقی ندارند. دین اسلامی حقوق زنان را در آیات قرآن نگه می دارد و نقض حقوق یا نیازهای آن ها قبول نمی کند). جلال راستاری، ۱۳۸۸، ص. (۹۶) نویسندگان و متفکران ایرانی نسبت به زنان دیدگاه های متفاوت دارند که برخی از آنها مانند سیاستمداران و شاعران، در مثل الخواجه نظام الملک، الخواجه رشید الدین فضل الله الهمدانی و مولانا نظامی نگاه متفاوت به زن می دهند و اعتقاد دارند که بهترین جایی برای وی خانه است و همیشه باید با وقار در خانه خود بماند). بطحایی، ۱۳۸۰، ص. (۳۱۴) اما برخی از مفکران و شاعران دیگر، مانند فردوسی، زن را به رتبه بالایی می دانند، زیرا آنها معتقدند که وی یک هنرمند و با آگاهی است) منوچهر اکبری، ۱۳۸۰، ص. (۶۳) اما رمان یا داستان ادبی اوضاع حقیقی زن را به شکل دقیق کشف می کرد و تلاش می کند در رسیدگی به وضعیت پایین زن و بالا بردن وضعیت او کمک کند. نویسنده سیمین دانشور نقش برجسته در این مورد دارد که جامعه بی عدالتی سلطت مطلق مرد و بدبختی زن را به شکل صریح منتقد می کند و ایمان دارد که زن ایرانی به ساختن سرنوشت بالای یا تغییر حال او به حال بهتر می تواند قدم در آن راه بزند.

اتفاقاً وقتی که یک زن رمان را می نویسد، انگیزه های خاص خود و نیازهای شخصی داشته باشد. در حداقل نویسنده مسئول گفتمان فمینیستی و رفتار زن را به نزدیک شدن با رفتار مردانه نزدیک می کند، و بیان می دهد که زن همواره در حال گریز از محدودیت های جامعه شود و درمانی مناسبی را برای رسیدگی به تناقضات خود با مردان جستجوی می کند که این نوعی از رفتار به مقاومت در برابر ظلم اجتماعی نسبت می دهد). سمیر الخلیل، ۲۰۱۳، ص. (۲۶۹) از این رو سیمین دانشور رمان سووشون را به عنوان وسیله ای برای دفاع از دختران جنس وی می داند و نشان می دهد که زن همیشه در حال سست و ضعف خواهد ماند اگر از حقوق مسلوب او را دفاع نمی کند. وی وضعیت شکست و سستی زن را در ماجراهای رمان خود تبیین می کند، و باور دارد که باید زن روبر این اوضاع ساکت نمی شود. زن در رمان سووشون امید و آرزوی دل دارد که برخی اوقات خودش را در غربت یا دور شدن از وطن ایجاد کند " من که می گذارم و از این ولایت می روم. میروم مثل مرحوم بی بی ام کریلا مجاور می شوم) " سووشون، ص. (۶۱) این صحنه به ناامیدی و شکافی زنان ختم می شود، و تصویر غم انگیز و تاریک زنان را منعکس می کند. خانم بی بی اوضاع زن ایرانی را

به خوبی درک می کند چون تجربیات خوب و بد زندگی داشت و به وحشت ها و ظلم هایی که زنان از سلطت مردسالاری تحمل می شدند، متوجه می گردد نویسنده با هوش است اوضاع جامعه را خوب می فهمید . وی به روش های تعارض بین دو جنس متفاوت پرداخته می شود و اعلام می کند که بهترین راه برای دفاع از حقوق زنان، نشریه های وسایل رسانه ای است، که این وسیله ی می توان یک سلاح مؤثر را به شمار می رود "مجله ای را همراه برد که در آن دختران را به بیداری می خواند (همان . 107 روشن است که رسانه ها یکی از وسایل اثر گذار است ، در میدان مختلف زندگی اجتماعی بشر وسائل ارتباط جمعی است . بنابراین مجله به عنوان بارزترین گردش اطلاعات به زن که تردیدی نیست که این مجله می تواند زنان را در تحقیق اهداف بلند زن و رسیدن به آرزوها خودشان کمک می کند.

خانم زری، به خبرنگار خارجی مک ماهون، توضیح می دهد، چطور مراسم ازدواج زنان ایرانی خواهد شد " از زری خواست که درباره نشاط عقد برایش توضیح دهد " است) همان : ص (7 از این رو زری به او نشان می دهد که زن ایرانی یک کالای بدبخت نیست و نمی توان دبه دنبال خواسته ها خود را سر بگذارد " آنها را عاریه کردند . اینها این عم خواهرات . (حاضر)"...همان (36 : زری از ماجراهای ناشایسته از قبیل برهنگی در مراسم ازدواج راضی نیست و توضیح می داد که این جنبه ای خیلی محدود و اندکی است و به فرهنگ مراسم ازدواج برخی از افراد جامعه مرفه ارتباط داشت . عزم واستواری در نزد زری ضعیف نمی شود . او تلاش می کند دختران جنسش را به هدف دلخواه برساند . وی در مواجهه با تفکرات سنتی و افکار واکنش آمیز، ناامید نشد و به آینده پر از درخش و امید نگاه می دهد " عروس روی زین آسپ می نشیند تا همیشه بر سر شوهرش سوار باشد) . "همان (7 : این گفته، به اوج ناتوانی و شکست زنان نشان می دهد، و روشن است که زن قادر به اثبات حضور خود بدون استفاده از اسطوره یا افسانه نمی تواند وادم عاجز بماند . نویسنده با افکار هوشمندانه خود متوجه می شود که مرد نمی تواند زن را از حق تعیین شده قانونی محروم کند . وی شخصیت زری را در رمان خود به عنوان زن روشنفکر خلق می کند . نگارنده می بیند این زنی با آگاهی و فرهنگ کافی دارد و در مقابل اقتدار مرد ثابت بماند . وی در مورد قوانین انجمن ها و سازمان هایی زنانه اطلاع دارد و می تواند از این دانش در خدمت قضایا زنان استفاده کند . خانم زری زن سخت و شکست ناپذیر، وی قهرمان اصلی رمان است که صدای غیرقابل انکار او را به خوانندگان به شکل مستقیم می رساند و شعار فمینیستی و هویت زن را بالا می برد . وی معتقد است که ترس زن باید از بین برود و هماهنگی و تفاهم مشترک با مرد جایگزین شود، به گونه ای که حقوق دو طرف را حفظ کند " کاش دنیا دست زنها بود) "همان (192 : وی

تصمیم می‌گیرد و به دنبال حفظ هویت فمینیستی خود و دفاع از زنان تلاش می‌کند. او می‌خواهد ترس و ضعف زنان را از بین می‌برد ("نرگس باقر، ص ۴۲) اما سلطت مرد سالاری شکل های متفاوت در این رمان گرفته شده است که در بعض از صفحه های رمان به گرایش استبدادی مرد سالاری را نشان می‌دهد. تجاوز پسر عزت الدوله نماد طبقه ثروتمند و حکومتداری بر فردوس که دختری نماد قشر فقیر و پایین جامعه است یکی از نشانه های آن ستمگیر دیده می‌شود). سووشون 36: نو (132 مردسالاری باعث بروز چنین هنجاری های و رفتاری های می‌شود و علیرغم از آن زن زیر چنگال بی عدالتی قرار نمی‌گیرد و خود را در حاشیه سازی یا منزوی نمی‌شود، بلکه برای اثبات وجودش تلاش می‌کند. بنابراین دفاع از زن و حقوقش فقط به شخص خانم زری محدود نیست، چون نویسنده شخصیت های دیگری را در مثل خانم فتوحی و غیر آن ایجاد می‌کند.

خانم فتوحی ادم مؤثر و فعال است که به سو آزادی زن نگاه می‌کند. وی از سکوت نامشروع صحبت می‌کند و یک مقاله درباره آن می‌نویسد. وی برخورد مرد با زن مطرح می‌کند. فتوحی هدف اساسی داشت که آن که فرهنگ غربی را به دیگران منتشر می‌کند و می‌خواهد زن مسلمان به سمت آزادی و بازگشایی به افکار غربی سوق می‌دهد " به قول خودش کفن سیاه را کنار) " همان (107: کفن سیاه، استعاره ای برای چادر زنانه که زن مسلمان آن را می‌پوشد. از رفتار خانم فتوحی مشخص است که او حریف مرد است و اعتقاد قاطع دارد زن باید آزادی کامل خود را بدون قید یا شرط، به دست بگیرد.

نویسنده رفتار سلطت مرد سالاری را به اشکال مختلف از جمله کتک زدن زن یا فحش دادن و توهین او مطرح می‌کند. در این مورد دیده می‌شود خانم زری توسط شوهرش به شدت مورد ضرب و توهین قرار گرفته شده است. اما فردوس را به شکل وحشتناک و ترسناک از قبیل مرد کتک زده است (نرگس باقری، (262 زن رمان این رفتار ناشایسته را و در خضوض مشکلات ضرب و شتم در زندگی زناشویی مواجهه می‌کند (همان، (269 زری نمی‌داند چرا از شوهرش کتک می‌خورد. بوبه هر حال خشونت علیه زن در لایه های رمان سووشون پدیده شایع نیست اما هست.

سیمین دانشور مدت طولانی در حال زنان نگاه می‌کرد و درد و رنج آن ها را به شکل دقیق به تصویر می‌کند و می‌دانست که سلطت مرد سالاری آرزوهای زنان را می‌شکند. (نیکوبخت، 1393، ص 20) اما جزیی از مردان درد زنان را می‌دانند و بدبختی آن را تصدیق می‌کند. یوسف به همسرش می‌گوید: "محلّه ای است که ساکنانش زنهای فلک زده ای هستند که ("سووشون 19: در این گفته یوسف حقوقدان است و ایمان دارد بدبخت زنان در قوانین موضوعه انعکاس دارد. وی آگاهی داشت که بیشتر وسایل زندگی را در خدمت

زن به استخدام نمی کند و باید زن تلاش کند صورتی ناشایسته وی را به شکل دیگر بیشتر روشن و شایسته دیگرگونی کند و نباید زن یک کلاهی بی ارزش بماند " : یک سیاه هندی می گذرد دنبالت می گوید بی بی ، لازم ! بی بی لازم) "... همان : ص ۵۷ (روشن است که صدمه زدن زنان و دختران ایرانی از قبیل مردها هندی سرگرمی شد که آن ها لیاقت معاشره و آداب صحبت فاقد هستند) . لیلیا قاسمی، ص ۱۳۷

۲- زن در جامعه

زن در رمان سووشون تعدادی زیاد از صورت ها مختلف گرفته است که این شکلی به دلیل تنوع فرهنگ و میزان آگاهی مربوط است . می توان نقش و انواع زنان را به این صورت تقسیم کنیم:

زنان با آگا

سیمین دانشور چند زن را در رمان خود به عنوان زن با آگاهی انتخاب می کند . نویسنده خانم زری را نمونه زن ایرانی با آگاهی و با هوش مشخص می کند " صبح زود، زری به غلام دستور داد که اگر کسی از طرف حاکم آمد و چیزی خواست بگوید خانم خانه نیست و من اجازه ندارم، اگر اصرار کرد و گفت آمده ام دنبال اسب خودش را بزند به خریّت و بگوید عوضی آمده، ما اسب داشتیم ولی مرد و اگر الدم بدم کرد اسب قزل را بدهد ببرد) " . سووشون : (۸۳ زری این در این قطعه دانای کل عمل کرده و نویسنده به خصوصیات اخلاقی زری نشان می دهد . این قهرمان اوضاع جامعه و اتفاقات نا آگاهی را درک می کند . فریب و تقلب اشغالگری را می داند . وی اشغالگران را به عنوان دروغگویان توصیف می کند " : به دروغی زندگی می کند و در کار دروغی چقدر مهارت داشت) " همان . (۷ : نویسنده رابطه ایرانی ها با دیگران را با توسط خانم زری و یوسف به خوبی به تصویر می کشد " اصولاً رابطه ایرانی ها با خارجی های ساکن در ایران یکی از اساسی ترین دغدغه های اجتماعی ایران در این سال ها بوده است . راوی سووشون به این موضوع به خوبی پرداخته و آن را در نحوه رفتار یوسف وزری و حتی خسرو و هرمز با انگلیس ها ، به ویژه سرجنت زینگر نمایانده است) " . حسینعلی قبادی . (۱۶۰ : و باید گفت که خانم زری با نویسنده خیلی شباهت داشت . هر دو یک زن تحصیل کرده و همسر باوقار است که وقایع مختلف جامعه را به خوب درک می کند " . زری شنیده بود اما تا با چشمهای خودش نمی دید باور نمی کند) " سووشون ، (۷ خانم زری نیروهای خارجی را به دو گروهی می دانست یک اشغالگر انگلیسی و دیگر دوست ایرلندی را طبقه بندی می کند " بلکه دیگر به لهجه ایرلندیش عادت کردم) " همان . (۱۷ : نگارنده از اولین صفحه های رمان می دانست که این زن نماد و رمز مادر ایران است . وی خود را از تفکر سودمند فردی یا منافع شخصی دور می کند، و اوضاع مردم را مهم ترین

قضایا خود به شمار می رود. او روز به روز وضعیت ضعیف‌تر را از یک زن عادی و ساده به یک زن واقع‌گرایانه مبدل می‌کند (لیلا قاسمی، ۱۳۷). خانم زری از حادث کشتن یوسف خیلی ازار می‌شود و بنابراین تصمیم می‌گیرد وی به فعالیت‌های سیاسی کشور و مبارزه ملی بر علیه اشغالگری شرکت کند.

یکی دیگر از شخصیت‌های با آگاهانه خانم فاطمه است که وی با عزم و اصرار در روبرو رسوم و آداب منفی مواجهه می‌کند. او واقعیت زندگی خود با آگاه است و می‌توانست معایب جامعه را تشخیص می‌دهد، و اعتقاد دارد که باید منافع مردم را بر منافع شخصی ترجیح می‌دهد. او معتقد است که خائن‌ها و هوی‌داران انگلیس عامل بدبختی و بلای ملت می‌شوند. او به خان کاکا می‌گوید: "خان کاکا همینقدر می‌دانم که نه پدرت و نه جدت هیچکدام منت احدی را نکشیدند نه منت فرنگ‌های کون نشسته را" (سووشون، ۲۷). در این گفته روشن است که خان کاکا هوادار اشغالگری است که همیشه موارد کشور را به خدمت آن‌ها تقدیم می‌کند. وی محصولات غذا را به دست خود انحصار می‌کند و فقط به انگلیسی‌ها می‌فروشد. بالاخری این فرد مورد انتقاد و سرزنش خانم فاطمه می‌شود.

با جریان رمان می‌بینیم که آگاهی زن ایرانی، صفحه‌های تاریخ قدیمی را باز می‌کند، و وقایع کهن را با دوران حاضر وابسته می‌کند. نویسنده صفحه‌های تاریخ را که پر از خون و کشتن و ستم می‌چرخاند. بنابراین می‌بینیم که قهرمانان رمان از قبیل زری و عمه وی بی، انگلیسی‌ها و همکاران او را به یزید بن معاویه و شمر و دیگران تشبیه می‌کند و ایمان دارند که هر دو گروه با هم شباهت دارند و به اسلام و مسلمانان جز اذیت و ستم چیزی تقدیم نمی‌دهند. "یوسف همانند سیاوش و امام حسین (ع) (انسانی نژاد واصل است که در دفاع از سرزمین خود مقابل بیگانگان ایستاده است. سفرهای او به هرات و رسیدگی به کاروبار رعیت و یاری کردن آنان تا حدودی غربت و دوری از خانه را تداعی می‌کند. مانند دو شخصیت ذکر شده یاران یوسف در شهر. در مقابل بیگانگان و افراد خودفروخته اندک است)" (حسینعلی قبادی، ۱۷۴). خانم زری این جنبه را به خوبی به تصویر می‌کشد و می‌گوید: "همه جمعند، مرحب، و شمر، و یزید و فرنگی و زینب و زیادی و هند و جگرخوار و عائشه و این آخر هم فضا..." (سووشون، ۹).

۲- زن مسئول

زندگی مشترک میان مرد و زن یکی از آیات خدا است که به ساختار جامعه به شکل درست و شایسته نشان می‌دهد. زنان در ایران همانند زنان در سایر جوامع هستند که آن‌ها به عنوان همسر، مادر، خواهر و دختر... هستند. نویسنده در رمانش عکسی از زن مادرانه را به خوبی تصویر می‌کند که این مادری بار مسئولیت را بر دوش می‌کشد. نویسنده

در این رمان زن قهرمان را از قبیل خانم زری به عنوان زن مسئول ایجاد می کند که این زن می تواند زندگی سارشار از محبت، دوستی، احساسات مادرانه، احترام، عفت و امانت با شریک خود ایجاد کند. می توان بسیار از نشانه های زن مسئول در شخصیت خانم زری مشاهده کرد. وی به دنبال حفظ خانه، همسرش و جلوگیری از مشکلاتی راه می رود. خانم زری هر مشکلی که خانه و امنیت خانواده خود را تهدید می کند، قبول نمی کند. بنابراین می توان ملاحظه کرد که وی از سخن های خطرناک که شوهرش گفته بود، می ترسد و دلش از ته سینه می لرزد چون درک می شود که این امری امنیت خانواده خود را تهدید می کند. وی با شوهرش صحبت می کند و می گوید "ترا خدا یک امشب بگذار تا دل ماز حرفهایت نلرزم" (سووشون، ۵: او در ابتدای وقایع رمان نگاه سیاسی نداشت، و کتاب یا روزنامه نخواند. بیشتر وقت خود را به خدمت خانواده اش صرف کرد و نقش زن مادرانه مسئول برای مینا و مرجان خوب انجام می داد. اما قتی که دل او پر از درد ورنجی از فراق یوسف است محبت و مهربانی مادرانه در این دل شکسته کم نمی شود و برعکس است که عکس شوهر شهید در روح بچه ها را می بیند "مینا و مرجان دور و بر حوض بلکید و چشم مادر را که دورمی دویدند" همان: 41). خانم زری ایمان دارد که باید همیشه آماده است که جان عزیز خود را بخاطر خانه و خانواده خود فداکاری کند و همین دلیل می گوید وطن و امنیت خود مهم ترین از همه چیزی هایست و می گوید "هر کاری می خواهند بکنند اما جنگ را به لانه من نیاورند. به من چه مربوط که شهر شده عین محله مردستان. شهر من، مملکت من همین خانه است. اما آنها جنگ را به خانه من می کشانند". همان: ص 18). از این گفته روشن است که این زن از حوادث ناشناخته و وقایع پنهانی از لحاظ جنگ و بلای آن می ترسد و نمی خواهد خانه خود را به میدان جنگ تبدیل کند.

اما این مادر بعد از کشتن یوسف به زنی دیگر مبدل می شود که احساس مسئولیت از وطن و سرزمین خود درک می کند. و اعتقاد دارد که مبارزه زن نقش مادرانه را بزرگنمایی می کند. و از لایه های رمان دیده می شود که شور و مهربانی مادرانه به سمت دیگر توجه می شود و خانه ای کوچک را به خانه بزرگ تغییر می دهد. می دانست که این تفکر بعد از شهادت یافتن همسرش به نفع جامعه نمی برد و روح مبارز را به جای مهربانی تبدیل می کند و می گوید "ها، بله، این شهر من است. و وجب به وجبش را دوست دارم" (... همان: ص 26). وی احساسات نامسئول مردم را رد می کند و تلاش می کند حس مبارزه و شورش را در روح آن ها تحریک می کند. سرانجام تفنگ را در دست خود می گیرد، آن را در دست پسر کوچکش قرار می دهد و به سمت میدان دفاع از وطن سوق می دهد. (نرگس باقری، 259). و اینجا باید گفت که زری زنی با احساس و شعور پر هیجان است ولی بهمین وقت آندیشه آزادی

وجان فداکاری دور شدن از تسلیم داشت که این اصرار اورا به عنوان زن مسئول ایرانی تبیین می کند). محمد رفیع محمودیان ۱۳۸۷ : ص. ۱۸۲

زنان دیگری در این رمان که نقش زنی مسئول را به صورت روشن منعکس می کنند خانم حکیم است که این زنی کار پزشکی خود را با نقش خانم خانه دار به خوبی انجام می دهد . این زنی مورد عنایت نویسنده است و نقش فعال و مؤثر در بسیار از مواقع رمان انجام داد .

خانم حکیم نه تنها ماما بود . جراح هم بود و دست به کارش هم بسیار خوب بود ("سوشون : ص . ۳۷)

نقش منفی زن

برخی از صفحه های رمان سوشون به تصویری ناشایسته و نقش منفی زنان نشان می داد . از این رو روش است که زن همیشه در چالش کشیدن بین سلطت مرد سالاری و بین پایبندی آداب و رسوم سنت ها واقع می شود . این امر باعث شد که تصویری منفی برخی از زنان رمان در مقابل تصویر درخشان آن ها منعکس شود . از این نقش های نامقبول می توان در رفتار سودابه مشاهد کرد که این زنی غریبه است که بدون عقد ازدواج با پدر یوسف زندگی می کرد . این امری در کشورهای اسلامی با اخلاق و آداب مسالمانان ناسازگار است و نمی توان پذیرفته می شود . عزت الدوله به خیانت سودابه با شوهر خود اشاره می کند و احساس دارد که شوهر خود رابطه نامشروع با این زن داشت . وی از شوهرش سؤال می کند : " هزار بار شد موی بور و سیاه و پولک زن ها را از روی یقه کش) " همان : ص . ۹۱

چنانکه خانم بی بی شکستن زنان را در روبرو سلطت مرد سالاری تبیین می کند و به ناتوانی آن ها اعتراف می کند و درباره سودابه می گوید : " سودابه پا شد و بچه را از من گرفت) " همان : ص . ۷۱ نویسنده به سودابه نشان داد که این زنی با زنان دیگر بسیار تفاوت داشت . سودابه شخصیتی یک مدل منفی است که می توانست زندگی دیگران را خراب می کند . از این لحاظ خانم بی بی آخرین روزهای زندگی او در یک خانه خالی از وسایل و نیازی ضروری می گذاشت " . خان کاکا زن گرفت و بی بی آواره شده) " همان : ص . ۷۷ اما خان کاکا خودش درک می کرد که وی خانم بی بی را ستم می کرد و کمترین حقوق او را نمی داد " : بی بی در یک اتاق دو دریک رودی یک حصیر پاره روی یک لحاف شرنده جان می کند) " همان : ص . ۷۸

چنانکه خانم زری انحراف معنوی و اخلاقی که در برخی از اتفاقات رمان دیده می شود به خوبی به تصویر می کشد . این انحراف شامل اعمال متعددی است که بسیار از آن مورد قبول جامعه نمی شود . ورود شدن فرهنگ غربی به ایران ، رسوم و آداب اصیل ملت را لطمه می

زند " زنهای شهر بالباسهای رنگارنگ در بغل افسرها انگلیش غریبه می رقصدند) " همان : ص ۱۱) مردان سلطت و هواداران انگلیسی از این جریانی عاجز هستند و نمی توانند راه حل مناسب یا درمانی برای انحراف اخلاقی ایجاد کنند . آن ها می بینند زن باغریبه می رقصد اما ساکت می ماند " زنهای شهر با لباسهای رنگارنگشان در بغل افسرهای غریبه می رقصدند و مردهایشان روی مبل ها نشسته بودند) .. همان . (۱۱ : این مردان مورد انتقاد نویسنده بودند که هیچ احساس مسئولیتی در قبال زنان ندارند " جي جي باجي دختر حاكم ... آنها را عاریه کردند . اینها این هم خواهرات . حي وحاضر) " همان : ص ۳۶

ولی باید گفت که تعداد زنان که در مسیر انحراف اخلاقی رفته بودند خیلی کمی هستند که بیشتر آن ها زنان غریبه اند . اما قسمت بزرگ از زنان رمان زن عفیف و نجیب هستند که همه با حیا و وقار دیده می شوند و رسوم و آداب ملت شرقی و اسلامی را به حساب می گیرند . دیدیم که خانم زری با عمه اش درباره عفت زنان صحبت می کند و می گوید " : زری اهسته به عمه خانم گفت " چادرتان را ببندازید اینها که در باغ نشسته اند مرد هستند) " همان : ص ۵۵) خوانندگان رمان خانم زری را زنی بی نظیر می دانسته اند که این زن محلی یک نقطه سفید آسمان تاریخ را روشن می کند . وی بر عکس بسیاری از زنان رمان هست به هیچ وجه اصول خود را به ابزاری هوی تبدیل نمی کند . وی رفتار ناشایسته شخصیت های رمان را مورد سرزنش و انتقاد می کند و در خصوص کارگران هندی که همیشه نقش منفی در شهر شیراز به کار می برند " شده است شهر سگاران یک سیاه هندی می گذارد دنبالت و می گوید بی بی ، لازم ! بی بی لازم " ... زن مهرهایگردنش را انگار لق کرد ... چقدر سورمه سیاه کرد دور چشمهاش حرام کرده بود) " همان : ص ۵۷ و ۳۹)

غربت زنان

روشن است که رمان سووشون عکس های " دیگری " از زنان شرقی و غربی حاوی است که هر دو احساسات غربت و دور شدن را تجربه کرد و می توان غربت زن را به دو قسمت تقسیم شود : یکی غربت روحی را که زن محلی از قبیل زری ، عمه ، خدیجه و فاطمه تجربه کرد و حس دردناک در ته دل و جان آن ها دیده می شود . قسمت دیگر زن غریبه است که زن انگلیسی ، ایرلندی و هندی حاوی است .

در این رمان عکس " دیگری " شرقی یا غربی به طور کمرنگ مطرح شده است " . دیگری " حضور متنوع در غالب شخصیت ها رمان نمایان می شود که می توان ملاحظه کرد که عکس انگلیسی و اشغالگری و هندی به شکل ناشایسته در صفحه های رمان دیده می شود . نویسنده آن ها را به عنوان دزدان به تصویر می کشد . ولی می توان شخصیت ایرلندی را از

آن ها مستثنی کرد (لیلیا قاسمی، 1393 ص . (121 در این رمان زنان خارجی یا ایرانی یک حس داشته اند.

زن محلی همچنین زن خارجی است که احساس انزوا و غربت را در سرزمین و خانه خود می چشید. بی بی، عمه خانم وزری از سرزمین کشور یا شهر خود دور نمی شوند، ولی برخی وقت های از غربت روحی شکایت می کنند. وزری می گوید " ان شب همین منقل ... نشسته بودم و مثل همین شام غریبان اتشهای را بهم زدم (" سووشون :ص . (71 چنانکم می بینیم که خانم بی بی طاقت تحمل در دل نداشت و عازم به هجرت می شد چون که معتقد است که دور شدن از وطن درمان مناسب را برای دردهای روحی می آورد. وزری دردهای بی بی را به خوبی به تصویر می کشد و می گوید " :میروم مثل بی بی ام کربلا مجاور می شوم (" . همان :ص 40 و . (61 گریز شدن از واقع یکی از وسایل دفاع و خلاص انسان از ظلم است .

اتفاقا خانم وزری نگاهی دیگر داشت که همواره وی میآوس یا ناتوان نیست . او فرار شدن یا هجرت کردن از وطن قبول نمی کرد و باور داشت که فرق میان کربلا و شهر شیراز نیست چون همه آن ها را به عنوان میدان مبارزه بر علیه ظلم و دشمنی می دانست . هنگامی که خان کاکا او را درباره سفر می پرسد وی به او جواب قطعی داد " : حالا که کربلای من همینجاست (" . همان :ص. (248

اما غربت زن خارجی می توان زن هندی را به عنوان نمونه ای انتخاب کرد . وی همیشه به صورت زن شکسته ورنجبار دیده می شود . او به علت فقر و تهیدست از وطن خود به ایران آمده است . زن هندی درد ورنج های مختلف را می چشید بر عکس زن انگلیسی یا ایرلندی است که این دردها را تجربه نمی کرد روزها آرام و مرفه زندگی می کرد . اما زن هندی همیشه تلاش می کرد امرار معاش خود کند و گرسنگی خود را بالا می برد (. همان :ص 6

خانم حکیم نماد " دیگری " از زنان غربی است که وی دل مهربان داشت و بیماران در بیمارستان مرسلین به رایگان درمانی می کرد . البته این کاری مجانی نیست ولی برای آراسته شدن صورت اشغالگر در چشم اهل شهر است (لیلیا قاسمی . (132 : خانم حکیم زن باآگاه و قوی بود و نمی ترسید نظرهای سیاسی خود را به همه اعلام کند . او در خدمت نیروهای اشغالگری است . اما غربت در شخصیت این زن به شکل روشن دیده می شود و از اوجاع دور شدن از وطن خود شکایت می کرد " خانم حکیم گلایه کرد : دستمزد خدمت و فداکاری می باشد؟ در شهر غریب در هوای خشک، دور از برادر و خواهر و دوست می باشیم . دوا مجانی می باشد . معالجه مجانی می باشد (" سووشون (247 :

پیوند زن با دین

یکی از مسائلی مورد بحث در رمان سووشون مسئله ی دین است . دین یکی از مضامین مهمی در این رمان مطرح می شود . نویسنده همانند نویسندگان سوسیالیستی نیست که آن ها دین را به عنوان وسیله ارتجاع می دانستند .

شخصیت اصلی رمان خانم زری ویوسف وعمه هستند که همه آن ها تعهد دینی و پذیرش شعایر دینی دارند . نگارنده از گفتگوی در میان عمه و خان کاکا می توان واجبات دینی را ملاحظه کرد . وقتی که خان کاکا گفت " : رعیت باید از ارباب بترسد... عمه جواب داد : ثواب می کند ، اگر نتواند دنیا بخرد ، آخرتش را که خریده) " همان :ص (23 عمه فکر می کرد که خان کاکا دیندار نیست ونمی توانست حلال از حرام متمایز کند . نگاه انتقادی عمه نسبت به خان کاکا به طور واضح در بسیار از مواقع رمان دیده می شود.

چنانکه از نشانه های دینی، عتبات مقدس ودر خصوص آرامگاه امام حسین است . شخصیت امام حسین بر بیشتر شخصیت های رمان تأثیر زیادی گذاشت چون که آرامگاه مقدس ارامش را در روح انسان می بخشد خانم زری نماد دین وتدین، برخی از شعایر دینی را به خوبی به تصویر می کرد . وی زنی با وقار وعفیف است که همیشه حجاب وشعایر دینی را مراعات می کرد . او مزد وثواب در دنیا ، صدقات ونذر، نماز وروزه گرفتن را به خوبی و شایسته انجام می داد " :فرداست ،شب جمعه است ، می دانید که من نذر دارم) " همان (16 :

نویسنده در رمان خود نه فقط دین اسلامی مطرح می کند، بلکه به شخصیت خانم مدیر مدرسه که دین اسلامی را قبول نمی کند اشاره کرد . نگاه انتقادی نویسنده به این شخصیت به طور واضح دیده می شود . این فرد تلاش می کند دین مسیحی را در وسط مسالمانان منتشر کند . خانم زری دوران کودکی را در دبیرستان به یاد می گیرد وموضوع دین وتدین را کشف می کند " : خانم حکیم نه تنها ماما بود ... به قول خودش بشارت هم میداد که این عیسای مسیح می باشد ... (این مریم) " ... همان :ص (38 زری رفتار خانم مدیر را به عنوان درگیری دینی می دانست که باید این امری در مدرسه به کار نمی برد . خانم زری معتقد است که نباید یک زن مسیحی مدیر مدرسه باشد چون که این مدیر دشمن و کینه بر علیه دین اسلامی داشت . وی اسلام وشعایر آن را قبول نمی کند وهیچ تلاشی نمی کند تا معلم دین اسلامی به مدرسه خود در بیاورد " خانم مدیر نق می زد که قرار ما از اول با اداره معارف این بود که در کار ما دخالتکنند . نق می زد که وسط سال معلم قرآن وشرعیات از کجا بیافرینم ؟ " (همان . 132 :

از رفتار خانم حکیم به نظر می آید که وی تلاش می کند یک رابطه دشمنی را بر علیه دین اسلامی در مدرسه ایجاد کند ودر خصوص با دختران دیندار همچنین خانم مهری که نماد دین وتدین در این رمان است . خانم حکیم به عامل دین اسلامی به عنوان مانعی در مقابل

پیشرفتی اجتماعی مردم می نگرد. وی معتقد است که دین اسلامی سبب زیاد شدن خرافه در جامعه می گردد " خانم مدیر مهري را هل داد ومهري کف کلاس روی زمین افتاد. مدیر بالاي سرش نشت. دهانش را با دست باز کرد ويك انگشت دردهانش گذاشت وسعی کرد اب به حلقش بریزد. مهري دست مدیر را گاز گرفت و مدیر به خشم سرش داد زد...مهري گفت "

دست نجس تو کافر که به دهنم رسیده روزه ام خود بخود باطل شد (همان:ص. 133) در این گفتگو که میان خانم مهري و مدیر مدرسه می باشد، می توان مشاهده کرد که مدیر مدرسه می خواهد مهري از انجام واجبات دینی سرباز زند. نگاه انتقادی نویسنده نسبت به این شخصیت به طور واضح از رفتار وزبان خانم مهري که حضور شاخصی در رمان دارد، بیان می شود

نتیجه گیری

پژوهشگر از مطالعه دقیق رمان به نتیجه زیری می رسید که مهمترین آن ها عبارتند از

- ۱- نویسنده سیمین دانشور از پیروان مکتب رئالیسم به حساب می آید و رمان سووشون ویژگی های این مکتب را در بر می گیرد
- ۲- رمان سووشون در زمان انتشار مورد توجه قرار گرفت و بارها تجدید چاپ. یکی از دلایل آن توصیف نقش زن در قالب اجتماعی، سیاسی و خانوادگی است.
- ۳- نویسنده در رمان خود اشاره می کند که بسیاری از آداب و رسوم شرقی تأثیر بزرگی بر زنان داشت که زن نمی تواند آن را انتقاد کند و باعث ضعف وشکستگی او می شود.
- ۴- نویسنده قضایا از قبیل بی عدالتی، سلطت مردسالاری، بی آگاهی را به خوبی مطرح می کند که وی در این معمای تلاش می کند صدایی زن را به بالای بگیرد و حقوق او را از دست این مشکلات در بیاورد.
- ۵- نویسنده به اهمیت نقش مادر در بیان خانواده توجه کرد که باید روابط مادر با افراد خانواده خیلی پر رنگ است. چنانکه به مسائلی دیگر از لحاظ دین، مشکلات اجتماعی و فرهنگی و نا آگاهی و تعدد زوجات و روابط نامشروع و تفاوت طبقی اشاره کرد.
- ۶- نویسنده زن محلی از زن خارجی تمیز می کند و باید توجه کرد که زن محلی وخارجی در ادوار مختلفی بایک دیگری قابل مقایسه آند.
- ۷- زن قهرمان رمان است ونقش اصلی در ماجراهای وقایع به دست می گرفت. و می توان رمان سووشون را از لحاظ قهرمان وشخصیت های به عنوان رمان زنانه می نامید.
- ۸- نویسنده شخصیت خانم زری را برجسته ترین و فعال ترین از همه انتخاب کرده است، زیرا این زن قهرمان با نویسنده از لحاظ فرهنگ اجتماعی شباهت دارد.

۹- بیشتر زنان رمان سوشون از طبقه متوسط هستند که بسیار از آن ها در مثل زری وعمه به عنوان شخصیت صبور و فداکاری توصیف شد.

منابع:

- جلال رستاري، سیمای زن در فرهنگ ایران، طهران، نشر چشمه، جاب بنجم، ۱۳۸۸
- حسین علیقبادي واخرون، تحلیل گفتمان غالب در رمان سوشون سیمین دانشور، فصلنامه نقد ادبي سال ۲ شماره ۱۳۸۸ ۴
- دانشور، سیمین: سوشون، تهران، خوارزمی، چاپ دوم، (۱۳۴۹)
- سمیر الخلیل، مقارنة نقدية لنصوص حدثية، ط ۱ دار الجواهري بغداد ۲۰۱۳
- غلامحسین ده بزرگي، ادبیات معاصر ایران، انتشارات زوار ط ۱۳۸۶ ۲
- لیلا قاسمی واخر، صورة الذات والاخر في رواية سوشون، مجلة الدراسات في قسم اللغة العربية وادابها عدد ۱۹ خريف ۱۳۹۳
- محمد رفیع محمودیان: نظریه رمان و ویژگی های رمان فارسی جاب دوم ۱۳۸۷ تهران انتشارات فرزاد
- محمد علي سبائلو. باز افرین واقعیت. انتشارات نگاه. جاب نهم ۱۳۸۱
- منوچهر اکبري، شایسته‌وناشایسته زنان در شاهنامه، مجله ادبیات وعلوم انسانی باییز ۱۳۸۰
- ناصر نیکوبخت واخرون، النموذج في رواية سوشون ورواية الباب المفتوح، دراسة مقارنة، مجلة الجمعية العلمية الايرانية للغة العربية وادابها عدد ۳۰ ربيع ۱۳۹۳
- نرکس باقري، زنان در داستان، انتشارات مروارید، طهران، جاب اول ۱۳۸۷
- هاشم بطحایی، مرور بر حقوق زن ومرد از نظر اسلام وممل ونحل. مجله علوم انسانی وادبیات. جامعة طهران. باییز و تابستان ۱۳۸۰